

Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kentsel Formasyon: Sınıfsal Yapı, Beledi Hizmetler ve Kent İşlevleri*

*

Aygül Kılınç
Gaziantep Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada, yarı-sömürgeleşme ve çevreleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki yönetsel yapısı, toprak rejimi ve üretim ilişkileri hakkında ayrıntılı bir çözümleme yapılmıştır. Bu verili durumun bir sonucu olarak belirginlik kazanan söz konusu dönemin kent dokusuna ışık tutulmak istenmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Batılı kapitalist ülkelerin politik ve ekonomik tahakkümü altında bulunmaktaydı. Bu süreçte askeri, idari ve sosyal alanlarda önemli reformlar gerçekleştirildi. Devlet yönetimi, kurumsal anlamda yeniden yapılandırılmak istendi. Hukuksal alanda yeni düzenlemeler hayata geçirildi. İmparatorluk ekonomisi de içindeki gelişmelere bağlı olarak ve dış tahakkümün de etkisiyle değişip dönüşmeye başladı. Bu çalışmada, dönemin politik ve ekonomik konjonktürel koşullarında özellikle sermaye birikim durumunun ayırıcı unsurları bağlamında Osmanlı kent formasyonu incelenmiştir. Tüm bu gelişmelerin kentsel yapıyı nasıl ve ne yönde etkilediği/dönüştürdüğü konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Erişilen veriler ışığında kentsel alandaki yerel örgütlenme, sınıfsal yapı, beledi hizmetler ve kent bileşenleri betimlenmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında söz konusu dönemi konu alan matbu kaynaklardan ve elektronik ortandaki süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Çalışmanın ulaştığı nihai sonuç ise sınırlı altyapı yatırımlarıyla kentsel gelişmenin ve beledi hizmetlerin İmparatorluğun İstanbul, İzmir gibi birkaç liman kentinde yoğunlaştığı yönündedir. İmparatorluğun en gelişmiş kenti olan İstanbul'da sadece etnik açıdan değil gelir bağlamında da sınıfsal bir farklılaşmanın belirginlik kazandığı görülmektedir. Diğer Osmanlı kentlerinin ise ağırlıklı olarak kırsal nitelikli bir görünüm içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Süreci, Kentsel Formasyon, Sınıfsal Yapı, Kent İşlevleri.*

* Bu makale, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü "Kamu Yönetimi" Doktora Programında 29.01.2013 tarihinde verilen "Türkiye Cumhuriyeti'nin 'Kuruluş' Sürecinde (1923-1950) Kentsel Politikalar" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden çıkarılmıştır.

Urban Formation in the Ottoman Empire in the Process of Semi-Colonization and Peripheralization: Class Structure, Municipal Services and Urban Functions

*

Aygül Kılıncı
Gaziantep University

Abstract

In this study, a detailed analysis was made about the administrative structure, territorial regime and production relations of the Ottoman Empire in the 19th century in the process of semi-colonization and peripheralization. It is desired to shed light on the urban texture of this period, which is becoming clear as a result of this given situation. In this period, the Ottoman Empire was under the political and economic domination of Western capitalist countries. In this process, important reforms took place in military, administrative and social fields. The state administration wanted to be restructured in an institutional sense. New regulations were implemented in the legal field. The empire economy began to change as a result of internal developments and external influence. In this study, Ottoman urban formation in the political and economic cyclical conditions of the period, especially in the context of the separating elements of the capital accumulation situation, has been examined. It has been tried to clarify how all these developments are influencing/transforming urban construction. Local organization, class structure, municipal services and urban components of the city are described in the light of the accessed data. In the preparation of this work, it was benefited from the periodical publications and electronic publications. The final result of the work is that the urban development and municipal services with limited infrastructure investments are concentrated in several port cities of the Ottoman Empire such as Istanbul and Izmir. In Istanbul, the most developed city of the empire, it is observed that a class differentiation not only in terms of ethnicity but also in the context of income. It is understood that other Ottoman cities are predominantly rural.

Keywords: *The Ottoman Empire, Semi-Colonial and Peripheralization Process, Urban Formation, Class Structure, Urban Functions.*

Giriş

Bir devletin işlek ve üretken ekonomik yapısı, ülke refahının ve gelişmişlik düzeyinin en önemli itici gücüdür. Sahip olunan refah düzeyinin kentsel mekânda vücut bulmuş hali olan altyapı yatırımları ise özellikle çeşitliliğiyle, nicel ve nitel görünümüyle ekonomik gelişmişliğin başlıca göstergesidir. Bir kentin mevcut dokusundan ülkenin gelişmişlik düzeyini ya da bir ülkenin ekonomik durumunun analizinden kentlerin gelişmişlik durumunu tahayyül etmek mümkündür. Çünkü kentsel formasyon, büyük ölçüde ekonomik altyapı yatırımların, politik ve yönetsel yönelimlerin, sosyo-kültürel ve çevresel değerlerin bir bütün olarak kentsel mekanda somutlaşmış halidir. Buradan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleşme ve çevreleşme sürecindeki politik ve yönetsel yapısı, toprak rejimi ve üretim ilişkileri bağlamında dönemin kent dokusuna ışık tutmak; İmparatorluğun ekonomik gücünün ve toplumsal gelişmişlik düzeyinin başlıca tanımlayıcısı olan kentsel alandaki sınıfsal yapıya, beledi hizmetlere ve kent işlevlerine açıklık kazandırmak mümkündür. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu sanayileşmemiş, iç ve dış pazara kapalı ve sonradan oluşan dış sömürüye açık ekonomik yapısıyla ağırlıklı olarak feodal üretim tarzının özelliklerini taşıyordu. Ancak güçlü merkezîyetçi yapısıyla feodal toplum yapısından ayrıntı bir özelliğe de sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist üretim¹ tarzına eklenmesi, "kapitülasyonlarla" başlamış ve zamanla Osmanlı yönetiminden koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüşmüş olan bu kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı yerli sanayi ve esnaflık düzeni çökmüş, gümrük düzeni bozulmuş, Osmanlı toplumunda dünya pazarı ile bütünleşmek isteyen aracı bir sınıf doğmuştur. Bu koşullar altında Osmanlı toprakları, yabancılar için önemli bir sermaye birikim aracı haline gelirken,

¹ Kapitalizm, üretime koşulan araç, alet, yapı ve mal stoklarının (sermayenin) özel ya da bireysel mülkiyete konu olduğu bir üretim sistemidir (Dobb, 1981, s.1). Kapitalist üretim sisteminde para, makineler, binalar, mamul ürünler sermaye olabilir ve bunlar, sermayenin çeşitli görünüşleri olarak belirir. Sermaye her şeyden önce bir değerdir. Ancak her değer sermaye değildir ve para, değerini artırdığı yani artık değer sağladığı zaman sermaye niteliği kazanır. Bu bağlamda sermaye, artık değer sağlayan bir değerdir. Bu sistemde temel sınıflar burjuva ile proletaryadır. Kapitalizmin ileri aşamalarında toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma belirginleşir. Eskiden başlı başına özerk olan sanayi dalları arasındaki bağların bu sistemde güçlendiği görülür. Benzer biçimde işletmeler, bölgeler ve ülkeler arasındaki ekonomik bağlar da güçlenir. Bu anlamda söz konusu sistem, yayılcıdır (Zubristski, Mitropolski ve Kerov 1991, s.22-25).

Müslüman kökenli kentsel ve kırsal halk ise anlamlı bir sermaye birikimi oluşturamamıştır. Osmanlı kent dokusu da ilgili dönemin söz konusu bu verili koşulları bağlamında biçimlenmiştir. Bu çalışmada, 19. yüzyıldaki Osmanlı toplumunun gündelik kent yaşamı, toplumdaki/kentlerdeki sınıfsal yapı ve altyapı yatırımları, beledi hizmetler ve kent yönetimin kurumsallaşma durumu, döneme ilişkin söz konusu bu politik ve ekonomik koşullar bağlamında toplumsal yapısının ayırıcı özellikleri de gözetilerek betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, sırasıyla; "İmparatorluğun Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Süreci", "Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Sürecinde Sınıfsal Yapı, Kent ve Kent İşlevleri", "Osmanlı Toplumunun Kent Formasyonunun Temel Öncülleri Üzerine Değerlendirme" konuları işlenmiş ve çalışma, genel bir değerlendirmeyle sonuçlandırılmıştır.

İmparatorluğun Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Süreci

19. yüzyılda Sanayi Devriminin de etkisiyle dünya ekonomisi hızla genişlemeye başlamıştır. Bu süreçte ekonomik açıdan gücünü iyiden iye pekiştiren Batılı kapitalist ülkeler, özellikle hammadde kaynağı açısından zengin ülkeler üzerinde tahakküm kurma yarışına girmişlerdir. Dolayısıyla aynı dönemde pek çok bölgede aşamalı olarak çevreleşme süreçleri de yaşanmaya başlanmıştır. Bu olgudan doğrudan etkilenen Osmanlı İmparatorluğu da idari, askeri ve ekonomik alanlarda yeniden toparlanma arayışına girmiş; yapısal anlamda yeniden düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde İmparatorluğun yapısal özelliklerine bakıldığında, yönetimde, din ve devlet kavramlarının birleştiği görülür. Bu sebepten dolayı padişah, mutlak yöneticidir ve kurumsal olarak yetkisi de ilahi güce dayanmıştır (Cem, 2009, s.51). İmparatorluğun toplumsal özelliklerini en iyi tanımlayan şemanın patrimonyal bürokrasi adı verilen topluluk türü olduğunu ifade eden Mardin (1994, s.208-209), "patrimonyal yönetimde"², meşruiyeti,

² Patrimonyalizm, M. Weber'e göre, geleneksel toplumlarda görülen ve yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar-itaat ilişkisinin nitelik olarak değiştirilmeden geniş toplumsal kesimlerin idare edilmesinde kullanılmasıyla ortaya çıkan bir yönetim tarzıdır (Demir ve Acar, 1997, s.181). Patrimonyal yönetimde hükümdar, otoritesini, ülke düzeyine dağılmış, oldukça özerk bir feodal sınıf yoluyla değil, geleceklere kendine bağlı bir patrimonyal bürokrat sınıf aracılığıyla sağlar. Bu sınıfın Osmanlı İmparatorluğu'nda iki kolu vardır: Biri askeri güçlerden, diğeri ise sivil memurlardan oluşur. Bunlara, devlet emrinde oldukları söylenebilecek din adamları da eklenebilir. Patrimonyal yönetimde, sosyal hareketleri denetim altında tutmak, sosyal kümelenmeleri izlemek ve topluluğa sürekli olarak

hükümdarın (padişahın) temsil ettiğini belirtir. İmparatorluğun üretim tarzı, ağırlıklı olarak tarıma dayanmış ve üretim araçları, ilkel sayılabilecek bir nitelik sergilemiştir. Üretim tarzı nedeniyle toplumsal formasyonda toprak rejimi, önemli sayılmıştır. Buna göre toprak; öşür (öşriyye) topraklar, haraç (haraciye) topraklar ve miri (arz-ı miri ya da arz-ı memleket) topraklar şeklinde düzenlenmiştir. Öşür topraklar, fetihten önce yerli Müslümanlara ait olan ya da sonradan Müslümanların yerleştirildiği topraklar olup özelliği, işleyenin Müslüman olması ve toprağın tam mülkiyetine sahip bulunmasıdır. Devlet, bu topraktan elde edilen mahsul üzerinden öşür vergisi almıştır. Haraç topraklar, bir yerin fethinden sonra yerli gayrimüslim halkın mülkiyetinde bırakılan topraklar olmuştur. Bu toprakları işleyenler de her türlü tasarruf hakkına sahip olmuş ve karşılığında arazi vergisi ödemiştir. Mülkiyeti doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne ait olan topraklar, miri topraklar olup Osmanlı topraklarının büyük bir bölümü, bu topraklardan oluşmuştur. Devlet mülkiyetinde olan miri topraklar, dirlik sistemi altında gelirine göre has, zeamet ve tımar sınıflarına ayrılmış ve bu toprakların geliri, belirli görevlerin karşılığında bazı kişilere ya da bazı işlerin görülmesine (vakıf) veya doğrudan doğruya hazineye bağlanmıştır (Cem, 2009, s.36-38; Yavuz, 2005, s.45). Ancak Osmanlı toplumunda köylü veya çiftçi, toprağın sahibi değildir. Devlet, devlet payı olarak özellikle miri toprakların mahsulü üzerinden tahminle saptanan yıllık gelire (öşüre) göre vergi almıştır. Kısacası tarım ağırlıklı, sanayileşmemiş, iç ve dış pazara kapalı ve sonradan oluşan dış sömürüye açık ekonomik yapısı ile ağırlıklı olarak feodal üretim tarzının özelliklerini taşımıştır. Ancak Avrupa feodal toplum yapısından farklı olarak, Osmanlı toplum yapısının özgül niteliği, ayırıcı bir özellik olarak varlığını korumuştur. Buna karşın Osmanlı toplumsal formasyonunun (biçimlenmesinin) kavramsal inşası için gerekli malzemenin Asya-tipi üretim tarzı³ etrafındaki tartışmalarda mevcut olduğu da

düzen vermeye çalışmak rejimin esas özelliğini oluşturur. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu, toplum içindeki grupları tasnif edip her birine kendi biçtiği bir rolü tanır ve bu grupların önderlerini, topluluğun hareketleri açısından kendine karşı sorumlu tutar (Mardin, 1994, s.209).

³ Sencer Divitçioğlu (2018, s.16-19), Marx'ın, 1853 yılında Engels'e yazdığı bir mektuptan "*Türkiye, İran ve Hindistan gibi Batılı olmayan toplumların üretim tarzları, ancak toprakta özel mülkiyetin yokluğu olgusu ile açıklanabilir*" anlamında bir ifadenin geçtiğini belirtir. Engels'in Marx'a verdiği cevapta ise "toprak mülkiyetinin yokluğu, bütün Doğu'unun anahtarı olarak ifade edilmiş ve bu üretim tarzını gerekli kılan parametrelerin başında geniş coğrafyaya hâkim çöl iklimi ve iklimle ilişkili toprak cinsi gösterilmek suretiyle yapay sulama tarımının gerekliliği vurgulanmıştır. Yapay sulama sisteminin tesisi işinin ise ya köyün, ya vilâyetin,

belirtilmiştir. Buna göre, bu üretim tarzının temel özelliği, büyük ölçüde kırsal bir ekonomiye dayalı güçlü bir devletin varlığına bağlıdır. Ancak bu formasyonun çelişkileri merkezi otoritenin daha fazla ekonomik artıktan elde edebilmek için yerel temsilcilerine daha fazla güç verme mecburiyetinden kaynaklanır ki, bu durum, yerel bürokratların merkez karşısındaki gücünü artırır ve feodalleşme yönündeki eğilimi güçlendirir (Keyder, 1983a, s.11-12). Ancak Osmanlı toplum yapısının feodal olarak nitelendirilebilecek bir düzenin tasfiyesi şeklinde geliştiğini belirten Türkdoğan (2004, s.219-220), tam da bu nedenden dolayı Osmanlı toplum formasyonunda Asya-tipi üretim tarzının söz konusu olamayacağını belirtir⁴. Yazara göre, tımar sahibi beyler, buldukları yerlerde arazi mülkiyetini ve devlete ait sıfat ve yetkilerinden bir kısmını ellerine geçirerek güçlenmişlerdir. Ancak sosyal kuvvet olarak gelişme ve etkin olma gücünü sonradan kaybederek toplumsal yapı içerisinde kaybolmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir merkezîyetçi yapı varlığını büyük ölçüde korumuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki merkezîyetçi yapı bir süreç dâhilinde pekişirken, aynı zamanda ülke, iç ve dış konjoktüre bağlı olarak ekonomik yapının dönüşümüne sahne olmuştur. Buna göre, 16. yüzyıldan itibaren padişah, saray mensupları ve kıdemli devlet görevlilerinin kendilerine ait olan hasları giderek daha çok iltizama⁵ vermeleri, ülkedeki gayrimüslim tüccar

ya da merkezî hükümetin görevi dâhilinde olduğu belirtilmiştir. Marx ile Engels arasındaki 1853'deki bu yazışma, "Asya-tipi üretim tarzı"nın ilk kavramsal nüvesini oluşturmuş ve bundan, bu üretim tarzının "özel mülkiyetin yokluğu" vurgusu üzerine temellendiği; iklim ve bölgesel şartlarla kanal ve suyolları ile yapılan yapay sulamanın Doğu tarımının temeli olduğu; uygarlığın geri ve arazinin çok geniş olması sebebiyle Doğu'da iradî birleşmelerden ziyade kamusal bir eylem olarak yapay sulama sisteminin devlet eliyle tesis edilmesi biçiminde merkezî hükümet müdahalesinin zorunlu varlığı vurgulanmıştır.

⁴ Osmanlı toplumu ile Asya-tipi üretim tarzı arasında karşılaştırmalı bir analiz yapan Divitçioğlu (2010, s.72-89), her iki modeli; sınıflaşma, sınıf çatışması, devletin yaptığı kamu işleri, köy üretim şekli, köy ve şehir iş bölümü ve durağan hal açısından karşılaştırmış ve sonuç olarak Asya-tipi üretim tarzı ile Osmanlı toplumunun tikel ve somut modeli arasında bir takım benzerliklerin yanı sıra ayırıcı farklılıkların da bulunduğunu vurgulamıştır. Devamında ise Osmanlı toplumunu klasik feodal üretim tarzından farklılaştıran durumlara dikkat çekmiştir. Örneğin yazar, Avrupa feodalizminde serflerin içinde bulunduğu durumdan (Avrupa feodalizminde bir bağlılık akdi üzerinden serfler, senyöre bağlıdır ve senyörlerin özerkliği bulunmaktadır) farklı olarak Osmanlıdaki reayanın dirlik sahibi/sipahi (devletin memuru olması nedeniyle) yerine devlete olan bağlılığını vurgulamış ve bu bağlamda Osmanlıdaki üretim tarzının belli noktalarda feodal üretim tarzından farklılaştığını belirtmiştir.

⁵ İltizam sistemi, hazine malı bir gelir kaynağının belli bir ücret karşılığında kişilere satılması yöntemidir. Diğer bir ifadeyle Osmanlı devlet gelirlerinin (vergilerin) bir bölümünün

ve sarraf çevrelerinin ekonomik gücünü artırmıştır. Büyük haslar karşılığında kendi nam ve hesabına vergi toplama yetki ve görevini üstlenen mültezimlerin⁶ hazineye büyük ölçekli peşin ödemeler yapmak zorunda olması, para sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal ve ekonomik güç dengesinde önemli bir yer elde etmesini kolaylaştırmıştır. Toplumsal yapıdaki değişiklikler içinde binlerce küçük dirlik sahibinin tasfiye olması, 17. yüzyılda ömür boyu mültezimlik uygulamasına geçilmesi ve 18. yüzyılda eyaletlerin birer bütün halinde mültezim-valilere bırakılması durumu, gayrimüslim tüccar-sarrafları daha da güçlendirmiştir (Tezel, 2002, s.57). Bu gelişmeler İmparatorlukta, toprak rejiminin çözülme sürecini hızlandırmıştır.

1838 Serbest Ticaret Anlaşması öncesinde, her biri kendi bölgesinde adeta bağımsız hareket eden ayan ve paşaların, genişleyen ticaretten kendine düşeni almak için birtakım keyfi davranışlara başvurduğu görülmüştür. Ayrıca 1874 yılından sonra Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı devletlerle, özellikle de İngiltere ile işbirliğine itmştir. Bu genel konjonktür bağlamında 1838 Serbest Ticaret Sözleşmesi, yeni kurum ve düzenlemeler getirmiştir (Tezel, 2002, s.63-64). Bu dönemde Osmanlı yöneticileri, reformlar üzerinden Batılı kapitalist devletlerin gelişmişlik düzeyine ulaşmak için sanayileşme ve özellikle bilimsel ve teknik açıdan ilerleme çabası içine girmiştir. Söz konusu reformlar çoğunlukla ordu tarafından başlatılmış ya da ilk kez ordu içinde uygulamaya konulmuştur. Çünkü İmparatorlukta ordu, güçlü bir yönetici sınıf olarak ortaya çıkan merkez bürokrasi içinde önemli bir yer tutmuştur (Kongar, 1979, s.468). Ne var ki, İmparatorluğu zayıflama sürecinden kurtarıp yeniden kaldırmaya ilişkin tüm bu yenilik girişimlerine rağmen Osmanlı ülkesi, Batılı kapitalist (merkez) ülkelerin ekonomilerini kaldırmaya kanalize olmuş bir şekilde bu ülkelerin gıda ve hammadde kaynağı olma rolünü üstlenmek durumunda kalmış ve söz konusu ülkelerin açık pazarı olma yönünde siyasal ve ekonomik düzenlemelere maruz bırakılmıştır. Dolayısıyla İmparatorluğun yarı-sömürgeleşme ve çevreleşme süreci başlamıştır.

belli bir bedel karşılığında devlet tarafından kişilere devredilerek toplanması yöntemidir (TDK, 2018).

⁶ Mültezim, iltizam yöntemine göre kendi nam ve hesabına vergi toplama görev yetkisi verilen kişidir (TDK, 2018).

16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da merkantilizm⁷ öğretisi, diğer bir ifadeyle ticaret kapitalizmi, egemen anlayış olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, Batı Avrupa ekonomilerini ticaret kapitalizmden sanayi kapitalizmine taşımıştır (Kazgan, 2006, s.16). Başta İngiltere'de olmak üzere kapitalist üretim tarzı, Batı Avrupa devletlerinde hâkim üretim tarzı haline gelmiştir. Bu ülkelerde değişen üretim araçları, üretim kalıpları ve üretim ilişkileri, toplumsal yapıda ekonomik, siyasal ve sosyal dönüşümlere neden olmuştur. Aynı zamanda kapitalizm-öncesi (feodal ya da Asya-tipi üretim tarzı gibi) üretim tarzlarının egemen olduğu ülkeleri ya da bölgeleri de dönüştürerek, kendilerine bağımlı çevre ülkeler durumuna getirmiştir. Pamuk (2005a, s.1-3)'a göre, 19. yüzyılda dünya ekonomisi hızla genişlerken, pek çok bölgede aşamalı olarak çevreleşme süreçleri yaşanmıştır. Öncelikle tarımsal üretimin yaygın olduğu (Osmanlı İmparatorluğu gibi) çevre ülkelerin dünya ekonomisine eklenmesi sürecinin ilk aşamasında, söz konusu çevre ülkelerin ticaret hacminde genişleme ve ticaretin bileşiminde de değişiklikler ortaya çıkmıştır. Sonra merkez-çevre ticaretinin genişlemesi sürecinde, merkez ülkelere borç verilmesi gibi gerçekleşmiştir. Bu durumu, merkez ülkelerin çevre ülkelere demiryolları gibi ticareti genişletmeye yönelik altyapı tesislerine ilişkin büyük miktarlarda yatırımlar (Batılı devletlerin Osmanlı topraklarında demiryollarını inşa etmesi ve güzergâhların tespitinde Osmanlı yönetimine söz hakkı vermemesi gibi) yapma girişimi izlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemekte olan kapitalist dünya ekonomisine merkez ülkelere sanayi ürünleri satın alan ve onlara hammadde satan bir çevre ülkesi olarak katılması Tezel (2002, s.62)'e göre, 17. yüzyılda başlamıştır. Karpat (1972, s.246)'a göre ise İmparatorluğun Avusturya ve Batı Avrupa ülkeleri ile olan ticareti özellikle 18. ve 19. yüzyılda hızla genişlemiştir. Buna göre, 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'daki coğrafi keşiflerin yarattığı ticaret kapitalizmi aşamasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist üretim tarzına eklenmesi, "kapitülasyonlarla" başlamıştır. Bu kapitülasyonlar, tarihte Batılı kapitalist devletlere verilmiş ticari, adli ve yönetsel nitelikli tek taraflı tavizler olarak belirmiştir. Bu tavizler, İmparatorlukta, Osmanlı ülkesine ihraç edilen ya da Osmanlı

⁷ Merkantilizm, yani ticari kapitalizm, Avrupa devletlerinin zenginleşme yolu olarak ithalatı kısıp, ihracatı artırarak dış ticaret fazlası vermelerini; denizsuları topraklarda koloniler kurarak pazarlarını genişletmelerini savunan bir öğretilerdir (Kazgan, 2006, s.14).

ülkesinden satın alınan mallara ilişkin vergiler üzerinden yabancı tüccarlar lehine indirim yapma; yabancı tüccarlara Osmanlı ülkesine yerleşme özgürlüğü tanıma; söz konusu tüccarları kişisel vergilerden ve Osmanlı yasalarından muaf tutma şeklinde uygulamaya konu olmuştur. Özellikle İmparatorluğun çevreleşmesi sürecinde güçlenen Batılı kapitalist ülkeler, kapitülasyonları giderek Osmanlı yönetiminden koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüştürmüştür. Dolayısıyla önce yabancı tüccarlara verilen bu tavizler, daha sonra yabancı şirketleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Kazgan, 2006, s.14-15). Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çevreleşerek Avrupa ekonomilerine bağımlı duruma gelme durumu, esas itibariyle 19. yüzyıldan itibaren (Kırım Savaşı nedeniyle başlayan yeni düzenlemeler ve kurumsal yapılanma ile) başlamıştır. Pamuk (2005a, s.9)'a göre, İmparatorluğun söz konusu bu çevreleşme sürecindeki ayırt edici özelliği emperyalistler arası rekabet koşullarında gerçekleşen çevreleşme sürecine dayanır. Esasında İmparatorluğa özgü bu ayırıcı durum, Osmanlı yönetiminin ömrünü uzatma konusunda belirleyici olan önemli bir faktör olarak da görülmüştür.

1838 tarihli İngiliz-Osmanlı Serbest Ticaret Sözleşmesi⁸, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya piyasası ile bütünleşmesinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılmıştır (Tezel, 2002, s.66). Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleşme ve çevreleşme sürecinde, kapitalist üretim ilişkilerinin bir dış etken olarak ortaya çıkması, Osmanlı yönetiminin bu dış etken karşısında yeni düzenlemelerde bulunması ve yeni bir kurumsal yapılanmaya gitmesi kaçınılmaz olmuştur. Tanzimat dönemiyle başlayan hukuki, adli, idari ve ekonomik reform çabaları, başta her ne kadar Osmanlı devlet adamlarının inançlarının eseri olarak ortaya çıkmışsa da zamanla Batılı kapitalist devletlerin etkisi altına girmiş ve onların kontrolü altında yürütülmüştür (Yayman, 2008, s.59). Tanzimat Dönemini başlatan 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu; can, mal, namus güvenliği, vergi adaleti ve askerlik gibi sivil yönetimde önemli değişiklikler meydana getirmiştir (Pamuk, 2005b, s.200). Esasında 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, serbest ticaret olanaklarını hazırlamış; Tanzimat Fermanı ise Batı kapitalizmi yararına açık pazar haline getirilmiş bir ülkede, açık pazar düzeninin yönetsel ve mali reformlarını düzenlemiştir. Ancak bağımsız bir kapitalist gelişme yoluna giremeyen Osmanlı İmparatorluğu için söz konusu bu reformlar, Batılı sanayileşmiş ülkelerin dikte ettiği düzenlemeler olmuş ve bu

⁸ Bu Sözleşme, "Balta Limanı Sözleşmesi" olarak da bilinir.

(Tanzimat) reformların denetlenmesi konusu da yabancı devletlere bırakılmak zorunda kalınmıştır. 1856 tarihli Islahat Fermanı, Batılı kapitalist devletlere, bu anlamda yeni bir müdahale imkânı sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1840 tarihli ilk borçlanması (Pamuk, 2005a, s.63) da 1838 tarihli Serbest Ticaret Sözleşmesiyle başlayan sürecin bir uzantısı olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu bu çevreleşme süreci kısa bir süre sonra 1881 tarihli Duyun-u Umumiye sisteminin kurulması (Pamuk, 2005a, s.68; Turan, 1991, s.17) noktasına kadar uzanmış ve İmparatorluk, yarı-sömürge bir devlet haline getirilmiştir (Yayman, 2008, s.58). Bu anlamda 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Batılı kapitalist ülkelerinin açık pazarı haline getirirken, aynı zamanda içyapı üzerinde de ikili bir etki yaratmıştır. Buna göre, öncelikle Batılı ülkelerin sanayi ve ticaret rekabetine dayanamayan Osmanlı yerli sanayi ve esnafılık düzeni çökmüş, gümrük düzeni bozulmuş, diğer taraftan bu süreçte dünya pazarı ile bütünleşmek isteyen aracı bir sınıf doğmuştur (Yayman, 2008, s.58-59; Turan, 1991, s.18).

Yarı-sömürgeleşme ve çevreleşme sürecinde İmparatorluğun toprak rejimi ve üretim ilişkileri de önemli derecede dönüşüme uğramıştır. Buna göre tarıma yönelik bilinçli politikalarda, 1840'lı yıllardan itibaren 1838 Serbest Ticaret Anlaşmasının getirdiği hükümler ve Tanzimat dönemi politikaları çerçevesinde önemli gelişmeler gözlenmiştir. Osmanlı ihracatı üzerinde yasaklama ve sınırlamalar getiren 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, yabancı tüccarlara Osmanlı topraklarında yetiştirilen ya da işlenen her türlü ürünü satın alma hakkı tanıırken, aynı zamanda vergi ve gümrük kolaylıkları da tanımıştır (Baskıcı, 2011, s.31). İmparatorlukta, özel sermaye birikiminin önündeki en büyük engeli oluşturan "müsadere (el koyma) uygulaması"⁹, 1840 tarihli ceza kanunu ile suç sayılmıştır. 1858'de Arazi Kanunnamesi¹⁰ bağlamında özel mülkiyete ilişkin olarak 1867'de yapılan bir düzenleme ile yabancılara, Osmanlı topraklarında (Hicaz eyaleti hariç) mülk sahibi olma izni verilmiştir. Özellikle bu son düzenlemeyle birlikte, Osmanlı toprakları üzerinde yabancılar, büyük araziler edinerek ihracata yönelik

⁹ Müsadere uygulaması; yasak edilen bir şeyin kanun gereği elden alınması veya suçlu görülen bir kimsenin malının devlet tarafından zapt edilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, müsadereyi ceza, emniyet tedbiri ve tazmin olarak çok sık uygulamıştır. Suistimale açık olduğundan birçok keyfi uygulamalara da rastlanılmaktadır. Ancak şartlarına uyulduğu durumda bugün de devlet menfaatine olan bir uygulama şeklidir (Karataş, 2011, s.219).

¹⁰ Bu Kanunname ile devlet, toprakta özel mülkiyet hakkı tanımış ve toprağın alım-satımını serbest bırakmıştır (Pamuk, 1995a, s.99).

plantasyon¹¹ tipi işletmeler kurmaya başlamışlardır (Baskıcı, 2011, s.32). Söz konusu bu düzenlemeler çerçevesinde Osmanlı toprakları, yabancılar için önemli bir sermaye birikim aracı haline gelmiştir. Diğer taraftan Müslüman kökenli kentsel ve kırsal halkın yaratmış olduğu neredeyse tüm artık değer, ya tarımda olduğu gibi her yıl ya da varlık sahibinin ölümünde devlet tarafından el konulmuştur (Yenal, 2003, s.37). Dolayısıyla tarım, ticaret ve zanaat kesimindeki üreticilerin hatta devlet hizmetinde zengin olan Müslüman seçkin sınıfın, ne vakıflar dışında başka bir alana yatırım yapma, ne de sermaye biriktirme olanağı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda anlamlı bir sermaye birikimi yaratılmasının birtakım iç nedenleri de bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı toplumdaki Müslüman seçkin sınıf, ticaret ve sanayi mesleklerini küçük görmüş, bundan dolayı askeri, dinsel ve kamu hizmeti ile ilgili mesleklerde çalışmayı tercih etmiştir. Bu sınıfın değer ölçütlerinde "güç" eksen, her zaman için varlık ekseninden üstün tutulmuş ve Osmanlı toplumunda siyasal güç yoluyla varlık edinme yaklaşımı, egemen anlayış olmuştur. Avrupa'da ise varlık yoluyla siyasal güç kazanma yoluna gidilmiştir. Yenal (2003, s.37-38)'a göre, İmparatorlukta ticaret ve sanayi devriminin gerçekleştirilememesinde bu tutumun büyük payı olmuştur. Bir yandan devletin toplumdaki artık değeri üreticilerin elinden alarak, saray ve askeriyenin giderine harcaması hem sermaye birikimini, hem de girişimcilik gücünü söndürürken, aynı zamanda bu yaklaşım ülkeyi, ekonomik yaşamın gelişmesini sağlayacak altyapıya ilişkin yatırım ve hizmetlerinden yoksun bıraktırmıştır. Oysa demiryolları sayesinde Avrupa'da ticaret ve sanayi gelişirken, aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu ekonomik faaliyetleri işlevsel kılan bu alt yapıdan yoksun kalmıştır (Ortaylı, 2006, s.150). Diğer taraftan Osmanlı tarihinde sadrazamların otorite kurduğu dönemler olmuştur. Ancak Tanzimat döneminde sadece sadrazam değil, sadrazamla birlikte etrafındaki bürokrat kadro da yönetime egemen olmuştur. Diğer bir ifadeyle İmparatorluğun bu modernleşme döneminde Babîâli (Osmanlı hükümeti) bürokratları, yönetime hâkim sınıf olarak öne çıkmıştır. Birinci Meşrutiyet'ten sonra Yıldız Sarayı; İkinci Meşrutiyet'ten sonra ise bir cemiyet olan İttihat ve Terakki, otoriteyi ele almıştır. Her üç dönemde de otoriter nitelikli bir yönetim anlayışı egemen olmuş ve söz konusu bu otoriterlik, neredeyse modern anlamda bir diktatörlüğe dönüşmüştür. Ayrıca her üç dönemin siyasal

¹¹ Plantasyon, sanayide kullanılan kahve, kakao, kauçuk vb. bitkilerin geniş ölçüde yetiştirildiği işletmedir (TDK, 2018).

seçkinleri, birbirinden farklı nitelikler sergilemiştir (Ortaylı, 2006, s.87). Milli bir burjuvazi yaratma girişimleri, 1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kesin olarak iktidara gelmesiyle başlamıştır. 1914 yılı Ağustos ayından itibaren Osmanlı hükümeti, İzmir'deki bütün yabancı kuruluşlardan tüm Rum görevlilerinin işten çıkarılarak, yerine Müslüman halktan kişilerin alınmasını istemiştir. Sadece Küçük Asya'da değil, İstanbul'da da Hıristiyanlara karşı resmi bir boykot hareketi başlamıştır. Bu tedbirlerin amacı ise iç pazarı Müslümanlara açmak ve onları, ülkenin ticari hayatına kazandırmak olmuştur. Küçük kent burjuvazisine dayanma eğiliminde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, zorunlu ihtiyaç maddeleri ve besin maddelerinin imalat ve satışını tekeline alan esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarını yaratmıştır. Öte yandan ulaştırma, yol ve araçlarını, özellikle de demiryollarını denetiminde bulunduran hükümet, büyük servetlerin ortaya çıkışına ve Türk burjuvazisinin üyeleri arasında ilk olarak önemli bir sermaye birikiminin meydana gelmesine ön ayak olmuştur (Yerasimos, 2005, s.16-17). Ancak tüm bu çabalar ve girişimler, her yönüyle Batılı kapitalist devletlerin etkisi altına girmiş olan İmparatorluğu yıkılmaktan alıkoyamamıştır.

Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Sürecinde Sınıfsal Yapı, Kent ve Kent İşlevleri

Osmanlı toplum yapısı siyasal olarak üç temel sınıfa dayanmıştır. Yönetici sınıfı oluşturan birinci grup; Sultan-Halife ve onun asker ve bürokratlarından oluşmuştur. İkinci gruptaki sınıf, yönetilen kesim olup bu grubu, tarımsal nüfus ile kentlerdeki tüccar ve zanaatkârlar oluşturmuştur. Bu gruptaki bazıları sonradan ara sınıfa dâhil olmuştur. Sınıfsal yapının son grubu "ara sınıf" olarak adlandırılan, eşraf ve ayan denilen yerel önderlerden oluşmuştur. Söz konusu bu ara sınıf, bozulan toprak düzeni ve bürokrasi nedeniyle güçlenmiş, ancak tarımsal ürünü ve tarımsal nüfusu tam anlamıyla denetleyemediği için yönetici sınıfla sömürülen tarım kesimi arasında ancak aracılık görevini üstlenebilmiştir (Kongar, 1979, s.453). Ülkenin toprak rejiminde küçük tasarruf sahipleri ile büyük tasarruf sahipleri arasında çoğunlukla bir hiyerarşi söz konusu olmuştur (Yerasimos, 2001, s.10). Tekeli (2011, s.239), dönemin sınıfsal yapısını daha ayrıntılı olarak analiz etmiştir. Yazara göre, Osmanlı geleneksel sınıf modeli içinde artık ürüne doğrudan el koyamayan askeri sınıf merkezi yöneticileri, 19. yüzyılda nitelik değiştirip sultanın maaşlı bürokratları haline gelmiştir ve bu süreçte yeni oluşan bürokratik kesimin hem askeri hem de sivil yanında üst kademeler

ile alt kademeler arasında büyük farklılıklar oluşmuştur. Ayrıca yazar, Osmanlı geleneksel sınıf modeli içinde yer alan ilmiye sınıfının değişen ve yeniden yapılandırılan eğitim sistemi nedeniyle bu süreçte etkisizleşen/kaybeden sınıf olduğunu; ticaret ve sanatkârlar kesiminin dönüşümünde ise gelişenlerin ya da kazananların ticaret kesimi, kaybedenlerin ise sanatkârlar olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Osmanlı toplumsal yapısını; Padişah ve çevresini oluşturan elitler dışında asker ve sivil kökenli bürokrasi, tacirler, eşraf ve geniş bir kitleye karşılık gelen köylüler olarak ana hatlarıyla sınıflandırmak mümkün olup, ayrıca toplumun sınıfsal bir yapı sergilediği de söylenebilir.

Osmanlı toplumu, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak da sınıflandırılabilir. Çok eski bir geçmişe sahip olan İmparatorluk, geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir. Dolayısıyla ülke toprakları farklı ırk, din ve dillere mensup insanları barındırmıştır. Osmanlı ekonomisinde (dış ticaretinde) etkili olan Rum, Ermeni ve Yahudi kökenli gayrimüslimler, sınıfsal yapının önemli bir kesimini oluşturmuştur. Bununla birlikte Levantenler Doğu'nun eski milletlerinin kalıntıları olarak bu ülkenin toprakları üzerinde varlığını korumuştur. Yerasimos'un belirttiğine göre bu kesim, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere İmparatorluğun belli başlı büyük kentlerinde kalabalık bir halde bulunmuştur. Özellikle 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyük kentlerin Hıristiyan mahalleleri, her türden (Rum, Ermeni, Yahudi, İngiliz, Avusturyalı, Fransız, Rus, İranlı, Belçikalı, Hollandalı, Amerikalı vb.) Avrupalı maceracının bulunduğu yerler haline gelmiştir. Bunlardan çoğunun üye oldukları milletlerle ırk birliği kalmamıştır. Söz konusu dönemin koşulları altında her soydan insanın uygun gördüğü ve yaptığı işte kendine kolaylık sağlayacak olan milleti seçip o milletin camiasına kabul edilebilme durumu, Osmanlı toplumunda adeta yeni bir milleti yani levantenleri oluşturmuştur. Yazarın ifadesiyle bu kesimin yaşadığı alanlarda Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca ama daha çok bütün bu dillerin birbirine karışmasından meydana gelen garip bir dil kullanılmıştır (Yerasimos, 2001, s.25).

Kapitalizmin oluşum sürecinde Batılı ülkelerdeki *yönetilen sınıf* kendi arasında farklılaşırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu durumdan farklı olarak *yöneten sınıf* kendi arasında farklılaşmıştır. Esasında 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, İmparatorlukta bürokratikleşmeyi ve merkezileşmeyi hızlandırıcı başlıca etken olmuştur (Karpas, 1972, s.258). Kongar (1979, s.436-437)'a göre, özellikle reformların yapıldığı dönemde askeri ve sivil bürokrasi, padişaha (sultan-halife) karşı güçlü bir grup olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak padişaha (sultan-halife) karşı bürokratların yürüttüğü uğraş, halk tabanından kopuk olmuştur. Bürokratlarca yürütülen uğraşın odağında halkı ilgilendiren toplumsal ve ekonomik gelişmelerin olmayışı, söz konusu uğraşı, padişaha karşı ideolojik olarak koşullanmış bir bürokrasinin Batı'dan aktardığı ve toplumla ilişkisi olmayan anayasacılık düşüncelerini hayata geçirme noktasında yoğunlaştırmıştır. Bu durum, Kongar'ın ifadesiyle, yenilikler için devletin gücünü kullanan "devletçi-seçkin" grupları ortaya çıkarmıştır. Devletçi-seçkin grupların ortaya çıkması, diyalektik olarak Batılılaşma çabalarına karşı "gelenekçi-liberal" tepkileri yaratmıştır. Bu tepkiler, Osmanlı geleneğinin temsilcisi olarak dine dayanmıştır. Ancak devletçi-seçkinler, İttihat ve Terakki kanalıyla İmparatorluğun denetimini ele geçirmiş ve ülke kalkınması için ulusal bir burjuvazi yaratma fikrine odaklanıp bir dönemin siyasal ve ekonomik politikaları üzerinde belirleyici olmuşlardır.

İmparatorluğun yönetsel yapısı; eyalet, sancak (liva), kaza ve köy esasına dayanmıştır. Ancak tam anlamıyla merkezîyetçi bir örgütlenme söz konusu olmamıştır. Çünkü eyaletler bütünüyle merkeze bağlı olmamış ve esasında dönemin sınırlı ulaşım ve haberleşme olanakları ile devletin yapısal ve örgütsel özellikleri nedeniyle tam anlamıyla merkezîyetçi bir yapı oluşturulamamıştır. Buna karşın âdemi merkezîyetçi bir yapılanmadan da söz edilemezdi. Çünkü eyaletlerin tüzel kişiliği olmadığı gibi seçilmiş karar ve yürütme organları da bulunmamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü bir örgütlenme şekli, diğer bir ifadeyle nevi şahsına münhasır bir örgütlenme şekli bulunmaktaydı. Devlet, askeri hizmetlerle sivil ve yargı işlerini birbirinden ayırmıştır. Eyalet ve sancak daha çok askeri birimler olup başında bulunan yöneticiler, güvenlik ve askerin yönetimi ile ilgilenmiştir. Ancak Tanzimat'tan önceki dönemde kent yönetiminde adli, idari ve belediye hizmetler birbirinden ayrılmamış ve bu görevler kadılar tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla adli, beledi ve idari işlevler tek bir yetkili organa yani kadıya bağlı olduğu için kadılık, kentin yargı makamı olduğu gibi aynı zamanda vakıfların deneticisi, asayiş ile belediyenin hizmet ve kolluk (zabıta) görevlerinin yetkili ve sorumlu amiri olmuştur. Bu bağlamda kadılık kurumu, devletin yönetiminde yer alarak yerel yönetimin temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte belediye hizmetleri 1854'de kadar esnaf örgütleri, bazı gönüllü kuruluşlar, vakıflar gibi örgütler tarafından yürütülmüştür (Eryılmaz, 2008, s.184-187).

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal erkin kentleşmeyi desteklediğini söylemek mümkündür. Kentsel yerleşmelerin Osmanlı örgüt sisteminin

merkezlerini oluşturmuş olması (Bayartan, 2005, s.94), bu çıkarımın güçlü bir dayanağıdır. Çünkü kentler, yönetim merkezleri olup aynı zamanda devlet ile kırsal bölge arasındaki alış-verişin odak noktaları olarak işlev görmüştür. Kentsel mekân, ordu için de üretim merkezleri olup aynı zamanda İmparatorluğun “Osmanlılaştırma” politikası açısından önemli yerleşim birimleri olarak görülmüştür. Ancak 16. yüzyıldan itibaren fetihlerin durması nedeniyle artan vergi baskısı, iltizam sisteminin oluşturulmasına neden olmuştur. Tımar sistemi¹² yıllık vergiye dönüştürülmüş ve yıllık verginin tahsilâtı için mütesellim (vergi memurları) görevlendirilmiştir. Bu sistem, bir taraftan ağalardan ve beylerden oluşan kesimi kendi toprağından koparmış, diğer taraftan mütesellim uygulamasında artan istismarlar nedeniyle halkın da kırsal bölgelerden kaçarak kentlere yerleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla hem yüksek gelirli kırsal sınıf hem de köylü nüfus, tarımsal toprağı terk edenlere ilişkin olarak yenilenen devlet yasaklarına (çift bozan vergisi ya da devletin köylüyü köyüne gönderme hakkı gibi) rağmen kentlere akın etmeye başlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak kent işlevleri çeşitlenmiş ve kent nüfusu çok daha heterojen bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı kent yönetiminde vakıflar (imaretler) ve loncalarla birlikte mahalleler, beledi örgütlenmesinin temel unsurunu oluşturmuştur. Devlet açısından mahallenin anlamı, kayıtlı haneler üzerinde vergi bölüşümü ve tahsilâtını gerçekleştiren bir mali birim ve toplumsal denetimin sağlanmasına olanak tanıyan ölçek ve ilişki bütünlüğü olma niteliği üzerinden açıklanabilir (Alada, 2012, s.2). Her mahalle kendi gelenekleri, yaşam tarzları ve farklı cemaatleri ile öne çıkmıştır (Bayartan, 2005, s.97). Mahalle sakinleri dini inanç, ekonomik uğraş ve onları komşularından ayıran ve birey yapan faktörlerle birbirine bağlanmıştır. Mahalleler, sakinlerinin katıldığı bir loncanın veya milletin yerel birimi olarak belirginlik kazanmıştır. Bu nedenle gayrimüslim ve Müslüman halkın mahalleleri ile göçmen mahalleleri ayrı noktalarda kurulmuş ve kaynaşmamıştır. Osmanlı kent düzeninde, gerekli vergileri ödemek koşulu ile mahalle değiştirmenin sakıncası olmamıştır. Ancak kırsal kesimden kente göç, izne bağlanmıştır (Doğru, 1995, s.103-111). Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda, genellikle bayındırlık işleri merkezden düzenlenen bir sisteme bağlı olarak yürütülürdü. Bayındırlıkla ilgili ürünler, anıtsal yapılar ya da köprü gibi alt yapı

¹² Tımar sistemi, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı İmparatorluğu toprak düzeninde yıllık geliri 3.000-20.000 akçe olan topraklar olup, belirli görev ve hizmet karşılığında kişilere verilen bu topraklardan alınan vergi uygulamasıdır (TDK, 2018).

hizmetleri devletin denetiminde ve ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilirdi (Tapan, 2004, s.385). Avrupa'da gelişmeye başlayan ticaret kapitalizmi, Osmanlı eşrafının geleneksel geçim yollarını oluşturan ticareti ellerinden alınca, Osmanlı toplum yapısı da çözülmeye başlamıştır. Buna göre eşrafın, tarım ve kent toprağının rantına el koyarak kendine yeni geçim yolları araması, merkezi devletin, artık-ürün kanallarını zayıflatmıştır. Dolayısıyla bu durum, devleti güçsüzleştirmiştir. Bu dönemde merkezi devletin fetih ve iskân politikası iflas etmiş, kentsel yerleşme kademelenmesi çözülmüş, kent toprağı mülkiyeti ile birlikte konut üretimi ve dağıtımının denetimi fiilen eşraf ve ağanın eline geçmeye başlamıştır. Konut sorunu ilk kez bu dönemde, yani mülksüzleşen köylünün kentlere göçmesi ve barınak bulamaması sonucu ortaya çıkmıştır (DPT, 1977, s.18).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kuruluşun tamamlandığı 15. yüzyıldan çökmeye yüz tuttuğu 19. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bu süreç boyunca toplumsal yapı farklılaşırken, kentsel mekân durağan niteliğini korumuştur. Ancak 19. yüzyılın sonunda mekânsal yapıda da değişim süreci başlamıştır (Aktüre, 1987, s.1). 1839 tarihli Tanzimat reformları çerçevesinde devleti ve toplumu Batılılaştırmaya dönük olarak gerçekleştirilmek istenen düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar, kentsel alanı da doğrudan etkileyip dönüştürmeye başlamıştır. Doğrudan Divan-ı Hümayun'dan (önemli devlet işlerinin görüşüldüğü ve karara bağlandığı yüksek merciden) çıkan ve uzun vadede gerçekleştirileceği açıkça belirtilmiş olan 1848 tarihli Birinci Ebeniye Nizamnamesi ve 1856 tarihli ilk İstimlâk Nizamnamesi, İmparatorluğun başkentini ve diğer kentleri, Batılı kent modeli görüntüsüne kavuşturmak amacıyla; binaların ve sokakların genişletilmesi, kentsel arazinin parsellenmesi gibi bazı temel ilkeleri öngörmüştür (Yerasimos, 1999, s.2). Arazi mülkiyeti için gereken esneklik, kısmen 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi bağlamında sağlanmıştır. İnşaat malzemelerine, yollara, sokakları genişletmeye ilişkin kentsel düzenlemeler ise ancak Arazi Kanunnamesi çerçevesinde çıkarılabilmıştır (Dumont ve Georgeon, 1999, s.8).

Batılı anlamda yerel yönetimler yani il özel idareleri ve belediyeler, Tanzimat'tan sonra kurulmaya başlanmış ve oldukça yavaş bir gelişme seyri izlemiştir. Esasında İmparatorluk, 1854 Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Avrupa devletleri ile ittifak kurduğunda, söz konusu savaş nedeniyle İstanbul'a çok sayıda Avrupalı subay ve asker gelmiştir. Bu dönemde İstanbul'da yüz binin üzerinde yabancıların yaşadığı ve bunların çoğunlukla Beyoğlu-Galata semtinde ikamet ettiği belirtilmiştir (Eryılmaz, 2008, s.188). Bu dönemde belediye hizmetlerinin yok denecek durumda olması; temizlik,

aydınlatma, kaldırım ve kanalizasyon gibi hizmetlerin eksikliği; kent içi ulaşımın yetersiz ve düzensiz olması rahatsızlık yaratmıştır. Avrupalılar, bu hizmetlerin iyileştirilmesi için bir belediye örgütünün kurulması tavsiyesinde bulunmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunuşunu (1839) izleyen yıllarda Batıdan dönen Osmanlı aydınları da kent içi ulaşım, su, konut ve sağlık sorunlarına ilişkin çözümün Batı kentlerinde gördükleri tarzda bir belediye örgütünün kurumsallaşmasıyla gerçekleştirilebileceği inancında olmuşlardır. Yasal olarak ilk belediyenin kuruluşu 16 Ağustos 1854 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1855 yılında da İstanbul'da "şehremaneti" adıyla bir belediye örgütü oluşturulmuştur. 1857 yılında belediye örgütüne ve hizmetlerine ilişkin bazı tespitlerde bulunulmuş ve İstanbul'un on dört daireye ayrılması, ayrıca her birinde ayrı bir belediye dairesinin kurulması öngörülmüştür. Ancak 1858 yılında pilot bölge olarak azınlıkların yoğunlukta yaşadığı Beyoğlu-Galata semtleri seçilmiş ve burada, "Altıncı Daire-i Belediye"¹³ adı altında fiilen ilk belediye örgütü kurulmuştur (Eryılmaz, 2008, s.188-190). Altıncı Dairedeki on yıllık bir uygulamadan sonra, İstanbul'un diğer yerlerinde de belediye dairelerinin kurulması kararı alınmıştır. Ancak kurulan belediye dairelerin bir kısmı, gelir yetersizliği nedeniyle sonradan kapanmıştır. Dönemin koşulları altında sadece Beyoğlu, Adalar, Tarabya, Yeniköy ve Beykoz belediye daireleri devam edebilmiştir (Öner, 2008, s.12). Diğer kentlerde belediye örgütünün kurulması ise 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden (bu Nizamname ile eyalet yönetiminden vilayet sistemine geçilmiştir) sonra gerçekleşebilmiştir. Dolayısıyla 1877 yılında yürürlüğe giren "Vilayet Belediyeler Kanunu" ile belediyelerin yaygın bir şekilde kurulması sağlanmıştır. Bu yasal düzenlemelerden sonra özellikle liman kentlerinde belediye örgütü kurulmaya başlanmıştır (Eryılmaz, 2008, s.190). Buna karşın ülke genelindeki kentlerde, birçok belediye örgütü ya ödenek yokluğu nedeniyle kurulamamış ya da kurulduğu halde sonradan kapatılmıştır.

Tanzimat döneminin Batıcı sivil eğitim projesi II. Abdülhamit döneminde 1880'li yıllarda uygulamaya konulmuş ve 1908 yılına kadar Hicaz dışında bütün vilayet ve önemli sancak merkezlerinde lise düzeyinde pozitif ilimlere öncelik veren idadiler açılmıştır (İnalçık, 2007, s.35). Osmanlı yönetimi, halk sağlığı alanında özellikle salgın hastalıklara karşı mücadele

¹³ Altıncı Daire-i Belediyesi bu ismi, Tanzimat'ın mimarları olan Mustafa Reşit Paşa ile Ali Paşa'nın kısa bir süre oturdukları Paris'in seçkin ve modern bir semti olan "Sixieme Arrondissement (altıncı daire)" adından almıştır (Eryılmaz, 2008, s.188-189).

konusunda 1837'den sonra gittikçe artan bir biçimde ilgi göstermiştir. Ülkede 1831'de, daha sonra 1881 ve 1893 yılları arasında yapılan nüfus sayımının ortaya koyduğu nüfus durgunluğu, bazı gözlemcilerce salgın hastalıklara bağlanmıştır. Bu nedenle II. Abdülhamid, tıbbın yeni uzmanları olarak Avrupa'da kabul gören bakteriyologları yardım için ülkeye davet etmiştir. Söz konusu yardım çağrısı, İmparatorluğu güçlendirme girişimlerinde Avrupa'nın uzmanlığına başvurma alışkanlığına dayandırılmıştır. Ancak Bakteriyoloji Enstitüleri, Osmanlı topraklarına geldiği sırada tıp alanında bir boşluğun olmadığını görmüşlerdir. Çünkü o dönemde Osmanlı ülkesinde, 1839'dan sonra azınlıkların da kabul edildiği bir tıp okulu bulunmaktaydı. Bu okula sonradan cerrahi tıp okulu gibi başka okullar da eklenmiştir (Moulin, 1999, s.169-176). Bu konuda üzerinde durulması ve vurgulanması gereken en önemli durum ise sağlık alanına ilişkin hizmetlerin ağırlıklı olarak başkentte toplanmış olma sorunudur. Bu yapılanma nedeniyle diğer kentlerde ve kırsal alanlarda yaşayan insanlar, tedavi için uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelerek tedavi olmak ve sağlık hizmetlerinden faydalanmak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya kapitalizmine eklemeli olduğu 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçteki kentsel gelişme olgusunu Tekeli (2009, s.107-110), piyasa mekanizması içinde Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkilere açılması ve İmparatorluktaki yönetici seçkinlerin modernite/çağdaşlaşma doğrultusunda reformlar yapması şeklinde gelişen Batı kaynaklı iki kanallı değişim çerçevesinde değerlendirmiş ve bu bağlamda yazar, kentsel mekânda, önemli dönüşümlerin yaşandığını belirtmiştir. Örneğin klasik Osmanlı kentlerinde görülen bedesten etrafındaki çarşılar, liman çevresindeki pazarlardan oluşan eski kent merkezleri varlığını korumakla birlikte, kent merkezlerinde bankalar, sigorta şirketleri, işhanları ve oteller gibi piyasa ekonomisinin niteliklerini yansıtan ve yeni kent merkezleri olarak kabul gören modern merkezli iş alanı oluşmaya başlamıştır. Yeni altyapı sistemi oluşturulmaya başlanmış, merkezde ya da yakınında demiryolu istasyonları, limanlar ve rıhtımlar, antrepolar, posta binaları ve devlet daireleri kurulmuştur. Yaya olarak kurulan kent içi ulaşım sistemi; araba, tramvay, vapur, banliyö treni gibi toplu taşıma araçları için yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca kentsel alanda modern ve geleneksel kesim farklılığı daha belirgin bir hal almıştır. Yeni ekonomik ilişki ve örgütlenme biçimi nedeniyle toplumsal tabakalaşma değişmiş ve yeni toplumsal sınıflar oluşmuştur. Kentsel mekânda konut alanlarındaki millet esaslı farklılaşmanın yanı sıra sınıf esaslı bir farklılaşma da gözlenmeye başlanmıştır.

Aynı zamanda toplumsal tabakalaşma biçimlerinin oluşması ve kentsel nüfus artışı kentlerin çevreye yayılmasına neden olmuş ve Osmanlı kent çeperlerinde banliyöleşme oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde modernleşmenin yarattığı yeni yaşam kalıpları ve kamusal alanların oluşması özel mülkiyet, hazine arazisi, özel arazi gibi yeni arazi kullanım biçimlerinin gelişmesine neden olmuştur (Tankut, 2002). Ne var ki, tüm bu gelişmeler İstanbul, İzmir gibi sayılı birkaç merkez kent ile liman kentleriyle sınırlı kalmıştır. Mevcut nüfus yoğunluğu ve ticaret merkezi olma niteliği dolayısıyla öne çıkan bazı İmparatorluk kentlerinin bile bu süreçteki kentsel durağanlığını koruduğu, mevcut bazı araştırmalardan anlaşılmaktadır.

Dönemin bazı Osmanlı kentleri üzerinden ulaşım teknolojisi ve yönetsel yapı ile kentsel nüfus yığılması arasındaki ilişkiyi irdeleyen Aktüre (1975, s.103-106), Osmanlı toplumsal örgütlenmesinde yönetsel kademeleşme içinde bir üst kademe merkezin aynı zamanda alt kademelerin artık ürününü kontrol eden birimleri de içinde bulundurduğunu vurgulanmıştır. Yazara göre bütün sanayi öncesi toplumlarda (Osmanlı ülkesinde olduğu gibi) kentsel nüfus yığılmasını belirleyen öncelikli etmen, tarımsal üretim teknolojisinin imkân verdiği atık ürünün miktarı olmaktadır. Anadolu'nun iklim ve toprak koşullarının yanı sıra dönemin mevcut ulaşım teknolojisinin tarımsal üretim üzerindeki belirleyiciliğini vurgulayan yazar, ana ulaşım ve uzun mesafe kervan yolları üzerinde bulunan kentlerin, ticaretin gelişmiş olması ve ulaşım kolaylığı nedeniyle kontrol alanının daha büyük olduğunu ve buna bağlı olarak kentsel nüfus yığılmasının da daha büyük değerlere ulaşabileceğini belirtmiştir. Ayrıca geleneksel Osmanlı timar sisteminin, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinin çıkarılmasına kadar devam ettiğini belirten yazar, bu süreçte timar sahiplerinin köylerde değil eyalet veya sancak merkezleri olan büyük ticaret kentlerinde oturduğunu; has veya zeamet sahibi padişah ve yüksek dereceli devlet memurlarının ise İmparatorluk merkezi olan İstanbul'da oturduğunu belirtmiştir. 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortasına kadar uzana süreçte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetsel ve işlevsel kademelenmeyle kentsel nüfus yığılması arasındaki ilişkiyi bu saptamalar üzerinden irdeleyen yazar; Manisa, Kütahya, Çorum, Amasya, Tokat, Niğde ve Antalya gibi dönemin kentlerinin gelişmişlik düzeyini bu bağlamda analiz etmiş ve söz konusu kentlerdeki mevcut nüfus yoğunluğu ve birer ticaret merkezi olmaları sebebiyle vurgulanmaya değer bulunan gelişmişliklerinin olduğunu belirtmekle birlikte, 19. yüzyılda bu kentlerde yaşanan kentsel durağanlığa da dikkati çekmiştir. İmparatorluğun daha küçük ve kırsal niteliği ağır basan kasaba görünümlü kentlerinin

ise kırsal niteliğini Cumhuriyet döneminde bile yıllarca korumuş olduğu bilinen bir gerçektir.

Osmanlı Toplumunun Kent Formasyonunun Temel Öncülleri Üzerine Değerlendirme

Bir toplumda sanayi, birtakım ön koşulların oluşmasına bağlı olarak gelişir. Öncelikle asgari bir siyasal alt yapının kurulmuş olması gerekir. Bununla birlikte sürekli bir istikrar ortamı ve yeterli ölçüde serbest piyasa koşullarının oluşması gerekir. Mülkiyet ve sermaye alanlarında hukuki güvencenin bulunması gerekir. Ayrıca asgari düzeyde fiziki bir alt yapı olmalı ve sanayileşmenin başlayıp yayılabilmesi için de genişlemeye uygun pazarlar olmalıdır. Bu da yeterli düzeyde ulaşım, iletişim ve finans olanaklarının geliştirilmesine bağlıdır. Ayrıca nüfusun nitelikleri önemli olup kişilerde, en azından asgari düzeyde bir eğitim altyapısının, temel ve teknik eğitim düzeyinin oluşması zorunludur (Yenal, 2003, s.39). Sanayinin gelişmesine zemin oluşturacak bu ön koşullar, Batı Avrupa'da ticaret kapitalizmi döneminde oluşmaya başlamıştır. Ne var ki, Osmanlı toplumunda, Batı Avrupa'nın sanayi kapitalizmi döneminde bile bu koşullar oluşturulamamıştır. İmparatorlukta bu koşulların oluşturulamayışının iç ve dış kaynaklı birçok nedeni bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayinin gelişmemesinin bir nedeni Osmanlı yönetiminin, toplumuna, başta ekonomik hizmetler olmak üzere, fiziksel alt yapı, eğitim ve teknik yardım gibi hizmetleri götürmemiş olmasıdır. 15. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı ordusuna ateşli küçük silahların sokulmuş olması piyadeyi, askeri örgütlenmenin temel taşı durumuna getirmiştir. Sonuç olarak süvari (sipahi ve adamları), önemini yitirmeye başlamış ve orduya atlı asker veren toprak sisteminin diğer bir ifadeyle tımar sisteminin işlevi ve önemi azalmıştır (Kongar, 1979, s.436). Böylece tarımsal üretime dayalı ekonomik yapı bozulmaya başlamıştır. Ayrıca oldukça ilkel bir teknoloji ile yapılan tarımsal faaliyetlerden elde edilen artık değer, devlet ya da devlete dayanan ayan tarafından gasp edilerek, askeri giderlere ve saray masraflarına harcanmıştır (Yenal, 2003, s.36). 19. yüzyılın ortalarına kadar askeri alanlar dışında kalan özellikle Anadolu'daki ulaşım, sulama, haberleşme, eğitim, teknik destek, hatta iç güvenlik konularına Osmanlı yönetimi, ilgisiz kalmıştır. İmparatorluğun zayıfladığı ve çözümlene sürecine girdiği bu yıllarda İmparatorluk üzerindeki Batı denetiminin iki önemli sonucu, İmparatorluğun ekonomik anlamdaki çöküşüne zemin oluşturmuştur. Bunlardan birincisi, Osmanlı İmparatorluğunun

kapitalizme eklenmesi sürecinde oluşan bir kapitalist sınıf çekirdeğinin Batı emperyalizminin bir uzantısı biçiminde oluşmaya başlamasıdır. Diğer ise yabancı ekonomilere bağımlı bir kapitalist sınıfın doğmakta oluşu, yerli imalat çabalarını, daha bu çabalar emekleme dönemindeyken öldürmesi durumu olmuştur (Kongar, 1979, s.436). Dolayısıyla yerli imalatçılar, sermaye yetersizliği ve teknik olanakların sınırlılığı nedeniyle Avrupa ekonomisi ile yarışamamışlardır. Ayrıca kapitülasyonlar yoluyla Batılı devletlere tanınan hukuksal, ekonomik ve mali ayrıcalıklar (Ökçün, 1997, s.3) da böyle bir yarışmayı iyiden iyiye olanaksız kılmıştır.

İmparatorluk, kurumsal biçimiyle değişmeyi önleyici nitelikler taşımıştır. Bu nedenle toplumsal ve ekonomik gelişme sağlanamamış ya da oldukça yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Devlet, sürekli olarak güçlü toplumsal ve ekonomik grupların ortaya çıkmasını engelleme çaba içinde olmuştur. Dolayısıyla toplumdaki sınıfsal yapı, toplumsal ve ekonomik ölçütlere göre değil, daha çok siyasal ölçütlere göre oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle Osmanlı toplumunun sınıfsal nitelikleri toplumsal ve ekonomik yapının bir sonucu olarak değil, siyasal yapının bir ürünü olarak gelişmiştir (Kongar, 1979, s.435). Buna karşın, Avrupa'nın kapitalist toplumlarındaki sınıfsal yapı, özellikle ekonomik yapının bir sonucu olarak gelişmiştir. Yenal (2003, s.36)'a göre, feodal düzenin erimesi ve merkezî devlet yapılanmasının oluşmasıyla birlikte büyük bir kitleyi oluşturan topraksız serfler, toprak mülkiyetine kavuşmuş ve tarımda yaratılan tasarruflar, zamanla sermaye birikimine dönüşmüştür. Ne var ki, aynı dönemde, Osmanlı çiftçisinin yarattığı artık değere, devlet ya da mültezimler tarafından el konulmuş ve el konulan artık değer, büyük ölçüde saray ve askeri giderler için harcanmıştır. Diğer bir ifadeyle halkın gönencini (refahını) artırma amacı, hiçbir dönem İmparatorluğun görevleri arasında öncelikli bir konu olarak yer almamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret burjuvazisinin oluşturulamayışını sorgulayan Yerasimos (2001, s.13-14), bu durumu çeşitli gerekçeler üzerinden değerlendirmiştir. Buna göre, Avrupa'da gelişen kapitalizminin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu kapitalist ekonomilere eklenmiştir. Bu durumun bir gereği olarak tarımsal alandaki artık ürün, dünya pazarına yönelen emtia haline dönüşmüştür. Dolayısıyla merkezi iktidar, tarımsal alandaki gelirden daha fazla artık bir pay almak için kırsala daha çok egemen olmak istemiştir. Kırsala egemen olma isteği ayanların, beylerin nüfuzlarını zayıflatıp zamanla ortadan kaldırırken, güçlü bir merkezi bürokrasinin oluşmasına da zemin oluşturmuştur. Ancak bürokrasinin varlığı hazine

kaynaklarının sürekliliğine bağlıydı. İmparatorluğun başlıca zenginlik kaynağı ise hazine ve topraktı. Bürokrasinin devlet hazinesi etrafında kümelenmesi, toprak mülkiyetinin giderek pekişmesine (tam mülkiyete geçişine) neden olurken, diğer taraftan Avrupa kapitalizminin önlenemeyen yayılışı İmparatorluğu mali açıdan zayıflatmıştır. Dolayısıyla tüm bu nedenlerden dolayı ticaret burjuvazi oluşturulamamış ve anlamlı bir sermaye birikimi sağlanamamıştır. Ancak Yenal (2003, s.45)'a göre, İmparatorluğun son elli yılı önceki yüzyıllardan ayrı olarak değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Çünkü bu son elli yıldaki yenileme çabaları sırasında toplumsal yapıya ilişkin olarak tartışılmaya başlanılan düşünceler, Cumhuriyet'in kuruluşuna egemen olan devlet felsefesinin oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasındaki bazı sosyal ve ekonomik uygulamalar da söz konusu bu yeni düşüncelerden esinlenmiştir. Örneğin Savaş başında bir irade ile kapitülasyonlara son verilmiş; bir geçici yasa ile yabancı şirketlerin ayrıcalıkları kaldırılmış ve Müslüman-Türk işletmeleri, ekonomik alanda daha işlevsel kılınmak istenmiştir. Bu çerçevede yaratılacak yerli bir burjuva sınıfı üzerinden sermaye birikiminin yolları aranmış ve tüm bu gelişmeler, üretim tarzında bir dönüşümün zeminini oluşturmuştur.

Fransız Devrimi'yle ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet kavramları ön plana çıkmış ve bu durum, toplum ve devlet anlayışında radikal değişikliklere neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde de yaygınlaşan Fransız Devrim ilkeleri, kimi Avrupa devletlerinin de desteğiyle Balkanlardan Arap Yarımadasına kadar hemen her bölgede Türk olmayan halkların kendi bağımsız devletlerini kurmaya yönelik ayaklanmalarını hızlandırmıştır (Turan, 1991, s.15). Ancak Avrupa'da ulus-devletin ortaya çıkışı, sanayi toplumunun ortaya çıkışı ile yakından ilişkilidir. Avrupa'da ulus-devletin doğuşu, feodal kimliklerin aşılarak bütünleşme yoluyla daha büyük bir alanda yeni bir kimlik oluşturmasıyla gerçekleşmiştir. Buna karşın Osmanlı sanayileşmenin etkisine dış ticaret yoluyla açılmış bir İmparatorluk olarak Osmanlı topraklarında; din, dil vb. farklılıklar nedeniyle İmparatorluğun parçalanması üzerinden ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Böylece ulusçuluk hareketi, bir taraftan altı yüzyıllık İmparatorluğu parçalarken, diğer taraftan Balkan Savaşı sonrasında gelişerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ilişkin düşünsel temelleri hazırlamıştır. Ancak 1923'de henüz bir ulus-devlet oluşturma fikri açıklık kazanmamıştır. Bu nedenle ulusçuluk hareketini, Cumhuriyet döneminde yeniden yorumlama durumu doğmuş ve Genç Cumhuriyet, bu yıllarda sanayileşmemiş ve kentleşmemiş bir toplumun koşullarında bir ulus inşa sorunuyla karşı karşıya

kalmıştır (Tekeli, 2001, s.60). Dolayısıyla bu dönemde ülkeyi, ulus-devlet alanına dönüştürmek ve kentleri, çağdaşlaşmanın mekânı haline getirmek şeklinde iki önemli strateji belirginlik kazanmıştır (Tankut, 2002). Şengül (2001, s.113)'ün ifadesiyle ulus-devletleşme süreci, belli bir ulusal sosyal mekânda belli bir ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayenin birikimi anlamına gelir. Kuşkusuz bu sürecin başat kurucu unsuru, ulusal bir ekonomik mekân ve bu mekân içinde oluşması öngörülen bir ekonomik sermaye olmuştur.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleşme ve çevreleşme sürecindeki mevcut kentsel dokusunun ayırıcı özellikleri; dönemin politik yapısı, dış bağlantıları, üretim biçimi ve üretim ilişkileri çerçevesinde biçimlenmiştir. Osmanlı yönetiminde padişahın mutlak yönetici olduğu ve kurumsal olarak yetkisinin ilahi güce dayandığı İmparatorlukta üretim tarzı, ağırlıklı olarak tarıma dayanırdı ve üretim araçları ilkel sayılabilecek bir nitelikteydi. İmparatorluğu'nun kapitalist üretim tarzına eklemlenmesi, "kapitülasyonlarla" başlamış ve çevreleşmesi sürecinde güçlenen Batılı kapitalist ülkeler, kapitülasyonları giderek Osmanlı yönetiminden koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüştürmüştür. Batılı ülkelerin sanayi ve ticaret rekabetine dayanamayan Osmanlı yerli sanayisi ve esnafılık düzeni çökmüş, gümrük düzeni bozulmuş ve toplumda dünya pazarı ile bütünleşmek isteyen aracı bir sınıf doğmuştur. Bu koşullar altında Osmanlı toprakları, yabancılar için önemli bir sermaye birikim aracı haline gelirken Müslüman kökenli kentsel ve kırsal halkın yaratmış olduğu neredeyse tüm artık-değere devlet tarafından el konulmuştur. Dolayısıyla sınıfsal bir yapı sergileyen Osmanlı toplumunda özellikle Müslüman halka dair sermaye birikimi için uygun koşullar oluşmamış/oluşturulmamıştır. En çok da bu sebepten olsa gerek kentsel gelişmenin itici gücü sayılan yerli imalat sanayi gelişmemiştir.

Kent yerleşmeleri, Osmanlı örgüt sisteminin merkezi olarak görüldüğü için esasında devlet, kentleşmeyi desteklemiştir. İmparatorlukta kentler, yönetim merkezleriydi; askeri teşkilat için ise birer konuşlanma ve üretim merkezi niteliğindedi. Diğer taraftan söz konusu bu yerleşme alanları, devlet ile kırsal bölge arasındaki alış-verişin odak noktaları olup, ayrıca İmparatorluğun "Osmanlılaştırma" politikası açısından önemli birer yerleşim birimleri olarak işlev görmüştür. Osmanlı kent yönetiminde ise vakıflar (imaretler), loncalar ve mahalleler, beledi örgütlenmesinin temel unsuru

oluşmuş; adli, beledi ve idari işlevlerin tamamını bünyesinde toplayan kadılık kurumu, özellikle Tanzimat'tan önceki dönemde kent yönetimin temelini oluşturmuştur. Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda, genellikle bayındırlık işleri merkezden düzenlenen bir sisteme bağlı olarak yürütülür, bayındırlıkla ilgili ürünler, anıtsal yapılar ya da köprü gibi alt yapı hizmetleri devletin denetiminde ve ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilirdi. Ancak Tanzimat reformları çerçevesinde devleti ve toplumu Batılılaştırmaya dönük olarak gerçekleştirilmek istenen düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar, kentsel alanı da doğrudan etkileyip dönüştürmeye başlamıştır. Batılı anlamda yerel yönetimler yani il özel idareleri ve belediyeler (her ne kadar uygulamada bu belediye örgütlerinden sadece birkaç tanesi başarılı olsa da) kurulmaya başlanmıştır. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya kapitalizmine eklemlendiği 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte bir taraftan Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkilere açılması, diğer taraftan İmparatorluktaki yönetici seçkinlerin modernite doğrultusunda reformlar yapması sonucu kent formasyonunda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Örneğin eski doku varlığını korumakla birlikte kent merkezlerinde bankalar, sigorta şirketleri, işhanları ve oteller gibi piyasa ekonomisinin niteliklerini yansıtan modern merkezli iş alanı oluşmaya başlamıştır. Yeni altyapı sistemi oluşturulmaya başlanmış, merkezde ya da yakınında demiryolu istasyonları, limanlar ve rıhtımlar, antrepolar, posta binaları ve devlet daireleri kurulmuştur. Bu döneme kadar yaya olarak kurulan kent içi ulaşım sistemi araba, tramvay, vapur, banliyö treni gibi toplu taşıma araçları için yeniden düzenlenmiştir. Yeni ekonomik ilişki ve örgütlenme biçimi nedeniyle toplumsal tabakalaşma biçimlerinin oluşması ve kentsel nüfus artışı, kentlerin çevreye yayılmasına neden olmuş ve Osmanlı kent çeperlerinde ilk kez banliyöleşme oluşmaya başlamıştır.

Tanzimat'tan sonra yapılan düzenlemeler ve kurumsal yapılanmaların tetiklediği Osmanlı kent formasyonunda sınırlı da olsa kısmi bir değişimden söz etmek mümkün olmakla birlikte esasında bu dönemin kentsel gelişmesine ket vuran önemli öncüller bulunmaktaydı. En başta sanayileşme hamlesini gerçekleştirilememiş bir toplum olarak üretim tarzının tarıma dayanıyor olması, İmparatorlukta kentleşmeyi sekteye uğratan ve durağan toplumsal dokunun varlığını koruyan önemli bir faktördü. Sermaye birikiminin önündeki engeller nedeniyle Müslüman kent ve kır halkının sermaye biriktirememiş olmasından dolayı yerli imalat sanayinin gelişmesi ve teknik olanakların sınırlılığı nedeniyle Osmanlı ekonomisinin

Avrupa ekonomisi ile yarışamamış olması, bir başka önemli faktördü. Osmanlı'nın son döneminde neredeyse her alanda sürekli bir istikrar ortamının olmayışı; yeterli ölçüde serbest piyasa koşullarının oluşmamış olması; mülkiyet ve sermaye alanlarında hukuki güvencenin bulunmaması; askeri alan haricinde sosyal ve fiziki anlamda ciddi alt yapı yetersizliği gibi belli başlı öncüller, dönemin kentleşmesini olumsuz etkilemiştir. Esasında İmparatorluk, kurumsal biçimiyle de değişmeyi önleyici nitelikler taşıyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar askeri alanlar dışında kalan özellikle Anadolu'daki ulaştırma, sulama, haberleşme, eğitim, teknik destek, hatta iç güvenlik konularına Osmanlı yönetimi, ilgisiz kalmıştır. Ulaşılabilen tüm bu veriler ışığında son dönem Osmanlı toplumunun kent dokusuna ilişkin olarak bu çalışmanın ulaştığı nihai sonucu bir iki cümleyle şöyle özetlemek mümkündür: Yerli sermaye birikim eksikliğinin bir sonucu olarak sınırlı altyapı yatırımlarıyla kentsel gelişme ve beledi hizmetler, İmparatorluğun İstanbul, İzmir gibi birkaç büyük kentinde yoğunlaşmıştır. Göreli olarak daha gelişmiş görünen bu kentlerde sadece etnik açıdan değil gelir bağlamında da sınıfsal bir farklılaşma belirginlik kazanmış ve diğer Osmanlı kentleri ise ağırlıklı olarak kırsal nitelikli görünümünü korumuştur.

Extended Abstract

Urban Formation in the Ottoman Empire in the Process of Semi-Colonization and Peripheralization: Class Structure, Municipal Services and Urban Functions

*

Aygül Kılınç
Gaziantep University

In this study; a detailed analysis was made on the administrative structure, land regime, and production relations of the Ottoman Empire in the 19th century in its semi-colonization and containment process. In the study; the subjects “The Semi-Colonization and Containment Process of the Empire”, “Class Structure, City, and Urban Functions in the Semi-Colonization and Containment Process”, and “Assessment on the Basic Premises of the Urban Formation of the Ottoman Society” were discussed respectively. In that period, the Ottoman Empire was under the political and economic domination of the Western capitalist countries. In the said process; substantial reforms were realized in the military, administrative, and social areas. State administration was wanted to be restructured institutionally. New regulations were carried into effect in the legal area. Economy of the Empire started to change and transform upon the internal developments and under the influence of the external domination. In the study; it was desired to shed light on the class structure, municipal services, and urban functions of the urban area that gained prominence as a result of such ascribed circumstances.

The Ottoman Empire had the characteristics of the feudal mode of production with its economic structure that was not industrialized, closed to the domestic and foreign markets, and open to the external exploitation which arose later. However, having a strong centralist structure, it also had a feature that differs from the feudal social structure. Articulation of the Ottoman Empire to the capitalist mode of production started with “the

capitulations”, due to such capitulations that were turned into unilateral severe concessions taken out of the Ottoman Empire in time the Ottoman domestic industry and tradesmanship order collapsed, customs order was broken down, and an intermediary class desiring to integrate with the world market arose in the Ottoman society. Under those conditions; the Ottoman territories become an important capital-formation instrument for the foreigners while the Muslim-origin urban and rural society could not generate a significant capital accumulation. Ottoman urban fabric was also took shape within the context of such above-ascribed conditions of the period concerned herein.

The mode of production in the Empire, where the emperor was the absolute governor and his authority was based on the divine power institutionally in the Ottoman administration; mainly depended upon agriculture, and the means of production were almost of a primitive nature. The Western capitalist countries that gained strength in the semi-colonization and containment process of the Ottomans turned the capitulations gradually into unilateral severe concessions taken out of the Empire. The Ottoman domestic industry and tradesmanship order that could not stand out against the Western industrial and commercial competition collapsed, customs order was broken down, and an intermediary class desiring to integrate with the world market arose in the society. Under the circumstances; the Ottoman territories become an important capital-formation instrument for the foreigners while almost all surplus value created by the Muslim-origin urban and rural society was expropriated by the State. Therefore, in the Ottoman society that displayed a class structure; the appropriate conditions for the capital accumulation, particularly regarding the Muslim society, could not occur / be occurred. Likely mostly because of this reason, the domestic manufacturing industry, regarded as the driving force behind urban development could not develop.

State actually supported the urbanization as the urban settlements were considered as the center of the Ottoman organizational system. In the Empire; the cities were the administration centers, and each had the characteristics of a deployment and production center for the military organization. On the other hand; these settlement areas in question were the focal points of the exchange between the state and the rural areas, and they also functioned as an important settlement units in terms of the “Ottomanization” policy of the Empire. In the Ottoman urban management; foundations, guilds and districts constituted the main elements of the

municipal organization; and the “*Kadıship*” institution incorporating all the legal, municipal, and administrative functions within its body became the basis of the urban administration particularly in the pre-Tanzimat era. In the period before the Tanzimat reforms; public works were usually conducted under a system organized by the central administration of the Ottoman Empire; and the public products, monumental structures and the infrastructure services like bridges were brought into being in various regions of the country under the control of the state. However; the arrangements (regulations) and the institutional structuring desired to be realized aimed at “Westernization” of the state and the society within the frame of the Tanzimat reforms also started to affect and transform the urban area directly. Local administrations, i.e. provincial special administrations and municipalities in Western manner started to be constituted. Besides; in the period between the second half of the 19th century when the Ottoman Empire was articulated to the world capitalism and the proclamation of the Republic; significant transformations occurred in the urban formation as a result of opening of the Ottoman economy to the capitalist relationships on the one hand and the reforms made in line with modernity by the ruling elites in the Empire. For example; a modern-centered business area that reflected the characteristics of market economy such as banks, insurance companies, office buildings, and hotels started to come to existence in the city centers while the old texture preserved its existence. New infrastructural system started to be established; and railway station, ports and docks, warehouses, postal buildings, and government offices were founded in the centurms or nearby them. The urban transport system that was built in a pedestrian order was restructured for the public transportation vehicles such as cars, tramways, ferries, and commuter trains. Generation of social stratification forms and the increase in the urban population due to the new economic relationship and organization form caused expansion of the cities around, and the suburbanization in the Ottoman urban walls started to occur for first time.

It is possible to mention about a partial change though limited in the Ottoman urban formation triggered by the post-Tanzimat arrangements and constitutional structuring, however, there existed significant premises that impeded the urban development in that era. First of all; as a society who could not realize the industrialization thrust, Ottomans' mode of production depending upon agriculture was an important factor that disrupted the urbanization and preserved the existence of the stable social

fabric in the Empire. Due to non-capital-accumulation of the Muslim urban and rural people caused by the obstacles to the capital-accumulation and consequently non-development of the domestic manufacturing industry, and inability of the Ottoman economy to compete with the European economy because of the limitation of the technical means was another important factor. Such major premises as inexistence of a continuous stability almost in all the areas in the last era of the Ottomans, inexistence of sufficient free market conditions, lack of legal assurance in the property and capital areas, and serious infrastructural weakness in social and physical terms except the military area affected the urbanization of the said era negatively. In fact, the Empire with its institutional form also had some characteristics that prevented changing. Until the midway through the 19th century, the Ottoman government remained uninterested in the transportation, irrigation, communication, education, technical support, and even internal security matters that felt outside the military areas particularly in Anatolia. In the light of all such data obtained, it is possible to summarize in a few sentences the final conclusion reached by this study on the urban texture of the late-era Ottoman society as follows: As a result of the lack of domestic-capital accumulation; urban development and municipal services concentrated in a few large cities of the Empire such as İstanbul and İzmir by means of the limited infrastructural investments. In those cities which seem more developed relatively, a class differentiation came into prominence not only in terms of ethnicity but also in the context of income while other Ottoman cities maintained their appearance of rural character predominantly.

Kaynakça/References

- Aktüre, S. (1987). *19. Yüzyıl sonunda Anadolu kenti mekânsal yapı çözümlemesi*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı.
- Aktüre, S. (1975). 17. yüzyıl başından 19. yüzyıl ortasına kadarki dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehirselleşmenin değişme süreci. M.E.T.U. *Journal of the Faculty of Architecture* Volume 1, Number I, Spring / 1975, içinde (pp. 101-128). (12.09.2018) tarihinde http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1975/cilt01/sayi_1/101-128.pdf adresinden erişildi.
- Alada, A. B. (2012). *Kentsel yönetime katılmada 'mahalle'*. (12.02.2018) tarihinde <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/inceleme-27.pdf> adresinden erişildi.

- Baskıcı, M. (2011). Osmanlı tarımında makineleşme: 1870-1914. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58-1, içinde (ss.29-53). (12.02.2018) tarihinde http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/58/1/3_murat_baskici.pdf adresinden erişildi.
- Bayartan, O. (2005). Osmanlı şehrinde bir idari birim: Mahalle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı:13, içinde (ss. 93-107), 2005/İstanbul. (12.02.2018) tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/231203> adresinden erişildi.
- Cem, İ. (2009). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2018). *Asya üretim tarzı*. (12.09.2018) tarihinde <http://www.sosyalbilimler.org/wp-content/uploads/2016/11/Sencer-Divit%C3%A7io%C4%9Flu-Asya-%C3%9Cretim-Tarz%C4%B1.pdf> adresinden erişildi.
- Divitçioğlu, S. (2010). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu marksist üretim tarzı kavramı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dobb, M. (1981). *Kapitalizm sosyalizm az gelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma*. (Mehmet Selik, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları içinde 18.09.2018 tarihinde <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/064.pdf> adresinden erişildi.
- Doğru, H. (1995). *17.yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinin sosyal ve ekonomik görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 872.
- DPT- Devlet Planlama Teşkilatı (1977). *Yerleşme bölgesel gelişme kentleşme konut. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (1978-1982)*. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: DPT: 1536 – ÖİK: 230.
- Dumont, P. ve Georgeon, F. (1999). *Sunuş. Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri*, içinde (ss. 7-12). (Ali Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2008). *Kamu yönetimi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (1972). The transformation of the Ottoman state 1789-1908. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 3. (Jul., 1972), içinde (ss. 243-281). (12.02.2018) tarihinde [http://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Karpat,%20Transformation%20of%20the%20Ott%20State,%201789-1908%20\(1972\).pdf](http://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Karpat,%20Transformation%20of%20the%20Ott%20State,%201789-1908%20(1972).pdf) adresinden erişildi.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21.yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1983a). *Toplumsal tarih çalışmaları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Kongar, E. (1979). *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1994). Yerleşme dinamiğinin temelleri ve Atatürk. *Türkiye'de toplum ve siyaset* (Makaleler/1), içinde (ss.204-241). Mümtaz'er Türkönü ve Tuncay Önder (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Moulin, A. M. (1999). Kentte koruyucu hekimlik: Pasteur çağında Osmanlı tıbbı 1887-1908. *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri*, içinde (ss.169-193). (Ali Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2006). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ökçün, A. G. (1997). *İktisat tarihi yazıları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını No: 58.
- Öner, E. (2008). *İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nin kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2008/386.
- Pamuk, Ş. (2005a). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820- 1913)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2005b). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şengül, H. T. (2008). Planlama meslek alanı ve dönüşümü: Bir çerçeve önerisi. 8 kasım dünya şehircilik günü 31. kolokyumu '*Planlama meslek alanı: Geçmişten geleceğe' Bildiriler kitabı*, içinde (ss.105-127). 7-9 Kasım 2007. TODAİE /Ankara.
- Tankut, G. (2002). Kentler. *Bilim ve Teknik Dergisinin Ücretsiz Eki*, Aralık 2002. (12.02.2018) tarihinde <http://www.bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/kentler.pdf> adresinden erişildi.
- Tapan, M. (2004). Türkiye'de uygarlık, bayındırlık, kentleşme ve Atatürk. *Çağdaş düşününce'nin ışığında Atatürk*, içinde (ss.381-413). İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları-1.
- TDK- Türk Dil Kurumu (2018). *Sözlükler*. (19.01.2018) tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts adresinden erişildi.
- Tekeli, İ. (2001). *Modernite aşılırken kent planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Anadolu yerleşme sistemi ve yerleşme tarihleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları-18.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları-16.
- Turan, Ş. (1991). *Türk devrim tarihi: İmparatorluğun çöküşünden ulusal direnişe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkdoğan, O. (2004). *Sosyal hareketlerin sosyolojisi*. İstanbul: Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Yavuz, F. (2005). Tarım politikası. *Türkiye'de Tarım*, içinde (ss. 43-67). Fahri Yavuz (Edi.). (12.02.2018) tarihinde https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/yayinlar/turkiyede_tarim.pdf adresinden erişildi.
- Yayman, H. (2008). *Türkiye'nin idari reform tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yerasimos, S. (1999). Tanzimat'ın kent reformları üzerine. *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri*, içinde (ss.1-18). (Ali Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yerasimos, S. (2001). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşına*. (Babür Kuzucuoğlu, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

- Yerasimos, S. (2005). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşından 1971'e*. (Babür Kuzucuoğlu, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Zubirski V., Mitropolski D. ve Kerov V. (1979). *İlkel kölecilik ve feodal toplum: Kapitalist öncesi biçimler*. (Sevim Belli, Çev.). 18.09.2018 tarihinde <https://tr.scribd.com/document/37680167/%C4%B0lkel-Koleci-ve-Feodal-Toplum-Zubirski-Mitropolski-Kerov> adresinden erişildi.

Dr. Aygül Kılınc, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Doktora Programında "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde (1923-1950) Kentsel Politikalar" başlıklı tez çalışmasıyla 2013 tarihinde "doktor" unvanını aldı. 2013 tarihinde Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde doktor öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Halen Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde akademik çalışmalarını sürdüren yazarın "kentsel politika", "kentsel planlama", "kentsel siyaset" ve "göç" konularında çeşitli akademik çalışmaları bulunmaktadır.

Dr. Aygül Kılınc, Awarded the title of "doctor" in 2013 with her dissertation study titled as "Urban Policies in the Establishment Period of the Republic of Turkey (1923-1950) in the Doctoral Program in the major of Public Administration in Social Sciences Institute, İnönü University. Started to work as a doctor lecturer in the department of Political Science and Public Administration, Hopa Faculty of Economics and Administrative Sciences in Artvin Çoruh University. The author; who still continues her academic studies in the department of Public Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences in Gaziantep University; has various academic studies on the subjects of "urban policy", "urban planning", "urban politics", and "immigration".

E-Mail: aygulkilinc@hotmail.com

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Kılınc, A. (2018). Yarı-Sömürgeleşme ve Çevreleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kentsel Formasyon: Sınıfsal Yapı, Beledi Hizmetler ve Kent İşlevleri. *İDEAL-KENT – Kent Araştırmaları Dergisi*, 24, 582-613.